

Михај Н. Радан¹
Центар за научна истраживања културе
Срба у Румунији²
Темишвар, Румунија

УДК 811.163.41'366(498.5 Карашево)
811.163.41'232(498.5 Карашево)
<https://doi.org/10.46630/ish.10.2024.21>

Миљана-Радмила Ускату
Западни универзитет у Темишвару
Филолошки, историјски и теолошки факултет

О АРХАИЧНИМ ОСОБИНАМА И ПОЈЕДИНИМ ИНОВАЦИЈАМА КОД ИМЕНИЦА И ПРИДЕВА У КАРАШЕВСКИМ ГОВОРИМА

Као што је познато, карашевски говори убрајају се у најархаичније српске екавске говоре са бројним специфичним особинама, а неке од њих налазимо само у њима. У овом раду дајемо сажет преглед архаичних наставака и појединих иновација у систему именица и придева у говорима Карашевака, са циљем да се потврде стари и изведу нови закључци о њиховој генези и еволуцији током времена на периферији српског етничког и лингвистичког ареала.

Кључне речи: Карашевци, румунски Банат, карашевски говори, морфолошке особине, архаизми, иновације, генеза и еволуција карашевских говора

0. Карашевци данас живе у седам насеља у јужном делу румунског Баната, недалеко од града Решице, политичког и административног центра жупаније Караш-Северин. Та насеља су: *Карашево* (Carășova, 1333)³ – највеће и најстарије карашевско насеље, *Јабалче* (Iabálcea, 1564), *Лунак* (Lúnac, 1598), *Клокотич'* (Clócotici, 1690–1700), *Раџник* (Ráfnic, 1690–1700), *Нермић'* (Nérmet, 1723) и *Водник* (Vódnic, 1723). Карашевака још има у мањем броју или их је до недавно било и у другим насељима румунског (Тирол, Секашењ, Калина и др.) и српског (Уљма, Банатски Карловац, Избиште, Кутрица и др.) Баната (в. Радан, 2015а: 25-37). Карашевска етничка енклава бројчано је у сталном опадању. Тако, према подацима за 1847. годину пописано је 10.040 Карашевака (Petrovici, 1935: 4), а према резултатима задњег пописа становништва из 2021. године у наведеним насељима попи-

¹ mradan54@yahoo.com , mihai.radan@e-uvt.ro ; miliana.uscatu@e-uvt.ro

² Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији који финансира Савез Рба у Румунији.

³ У заградама дати су званични румунски називи ових насеља и година првог помињања у документима.

сано је укупно 4.579 душа, односно 4.842 у целој Румунији (<https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive-caracteristici-etno-culturale-demografice/>).

0.1. Што се тиче националног опредељивања, Карашевци су током времена испољавали посебну националну свест. Све до 1990. године, осим ретких изузетака, скоро сви житељи карашевске енклаве сматрали су себе *Карáшев^фцима*, а језик којим говоре називали су просто *карáшев^фски јéзик* (Радан, 2015а: 38-44; Petrović, 1935: 12, 14-15; Tomić, 1972: 213). Треба нагласити да су права озбиљнија трвења међу Карашевцима око националног опредељивања започела у последњој деценији XX века (Радан, 2015а: 38-44). Чак и данас, упркос чињеници да је већина Карашевака услед веома ефикасне пропаганде хрватске државе из задњих тридесетак година прихватила хрватску етничку опцију није у њима истиснута свест да су посебна етничка група, боље речено, задржали су првобитно (примарно) етничко опредељење – *Карáшев^фак* (*карáшев^фски нáрод*, *карáшев^фски јéзик*) – које је сада постало секундарна национална одредница. Та посебна национална свест код Карашевака, као и архаичност говора и обичаја, специфична и изузетно живописна народна ношња, замагљено и нерасветљено верско стање у раном новом веку – све је то учинило да карашевска етничка енклава привуче изузетно велику пажњу истраживача, пре свега лингвиста и етнолога, још од друге половине XIX века (Радан, 2015а: 57-82; Радан, 2015 б: 253-267). То велико интересовање не само да није јењавало, већ је током времена расло све до данас, што је имало за последицу да је карашевска етничка енклава данас најистраженија словенска заједница у Румунији. Комплексна и специфична проблематика карашевске енклаве натерала је истраживаче да се фокусирају на одгонетање етничког порекла карашевског живља и, у том контексту, на одређивање порекла КГ.

0.2. Током протеклих 150 година објављени су бројни написи, расправе, научни радови, студије и монографије из домена лингвистике, етнологије, фолклористике, историје. Међу њима најбројнији су лингвистички радови. У већини њих установљено је да су КГ најархаичнији штокавски српски говори екавског типа и да Карашевци припадају српском етничком корпусу. Иста теза о српском етничком пореклу заступљена је и у најзначајнијим, научно аргументованим етнолошким радовима. Постоје, међутим, и другачије тезе у лингвистичким и етнолошким радовима о етничком пореклу карашевског живља (бугарско, хрватско, словенско-румунска смеша и др.), али су то радови мање утемељени на објективним чињеницама и, углавном, писани по наруџбини политичких налогодаваца из појединих балканских земаља (Бугарска, Хрватска) са циљем „доказивања“ по сваку цену унапред одређеног националног идентитета (в. Radan, Uskatu, 2022: 240).

На жалост, за оне који нису језички стручњаци (лингвисти), овакви политизовани радови који се не темеље на непобитним чињеницама и аргументима нису допринели расветљавању, већ су додатно отежали решавање питања порекла Карашевака и њихових говора.

0.3. Упркос чињеници да би значајан допринос расветљавању прошлости Карашевака могли дати историјски радови, они су најмалобројнији. У радовима објављеним после 1950. године дошло се до нових сазнања о првобитној вероисповести овог живља у раном новом веку (в. Радонић, 1950; Zach, 1979; Јаčov, 1992; Manea-Grgin, 2004). Наиме, откривене су чињенице које указују на то да су Карашевци – ако не сви, онда бар један знатан део њих – првотно били православне вере (в. Радан, 2015а: 47–57; Радан, 2023: 271–289; Radan, Uskату, 2022: 238–239), што представља још један доказ о српском пореклу Карашевака.

0.4. Циљ овога рада јесте да се на основу синтетичког приказа архаичних црта у деклинацији именица и придева и описа појединих иновација насталих у овим двама врстама речи потврде или оповргну стари и формулишу нови закључци у вези са генезом и старином Карашевака на банатским просторима, односно са еволуцијом карашевских говора током времена на периферији српског етничког и лингвистичког ареала.

0.5. У раду су представљене најзначајније особине именица и придева у КГ, првенствено оне архаичне, као и поједине иновације у њима. Највећи део тих архаичних црта је сажето приказао и анализирао Емил Петровић, један од највећих румунских слависта, у својој монографији из 1935. године – *Graiul carașovenilor* (Petrovici, 1935), али ћемо, осим њих, сажето приказати и друге архаичне особине (без улажења у дубљу њихову анализу) које се не помињу у Петровићевој монографији или у другим специјалистичким радовима. По нашем мишљењу, два су основна разлога што поједине такве црте нису наведене у горепоменутој монографији:

- а) анкета коју је 1932. године Е. Петровић спровео једино у Карашеву, а која је трајала само три и по дана и на основи скраћеног (прилагођеног за мањинске говоре у Румунији) упитника осмишљеног за румунске говоре, резултирала је прикупљањем ограничене грађе која му није дала могућност откривања свих црта КГ, поготово оних у говорима из осталих шест карашевских насеља;
- б) можда су се поједине црте данашњих КГ јавиле или устаљиле након наведене анкете, што значи да их просто није било у време Петровићевог истраживања или су се тек појављивале и биле слабо заступљене у свакодневной комуникацији.

Дајемо, у наставку, сажет приказ архаичних особина именица и придева како оних анализираних првенствено у Петровићевој монографији, тако и понеких којих нема у тој монографији или у другим радовима⁴. Осим архаизама, биће приказане и поједине иновације у именичком и придевском морфолошком систему.

I. ИМЕНИЦЕ

1. Е. Петровић је 1932. године констатовао да су старе разлике у промени им. м. и с. рода између *тврде* и *меке* варијанте ишчезле, осим у мн. *једносложних им. м. р.* где су сачувани архаичнији облици са алтернацијом **-ов-** / **-ев-**: *рџт – рџдове, грџт – грџбџве, врџк – врџгове* (али и: *врџзе*), *штџп – штџпџве, приџшт – приџштове* / *крџст – крџстџве, кљџч' – кљџч'џве* (и: *кљџч'џве*), *коџш* „димњак“ – *коџшеве, стџпџпац – стџпџцеџве* (К) итд. (Petrović, 1935: 153).

2. Наст. **-ам** у И јд. им. м. и с. р. (*врџгам, ч'ловџкам, нџсам, кљмам / сџлам, рџменам, грџблам* итд.) Петровић с правом сматра „чудним“, а који налазимо и у Д мн. (*лџћ'ам, коџџам, ч'џрбулам, мајџсторам, овнџвам, рџдовам* /ређе и: *родовџам/*, *кљџч'џвам / деџџам, јаганџџам, пџљам, ...*). У оба падежа – И јд. и Д мн. – Петровић сматра да је старији наставак био ***-ом** (уп. псл. **-омџ**, **-омџ**), те да је најпре наст. **-ом** био замењен у Д мн. са **-ам**⁵; замењивањем наст. **-ом** (у XIV веку), **-ам се проширио** на остале им. с. р. у мн. и продро потом у множину им. м. р. и, најпосле, уопштио се и у И јд. у којем је био исти наставак **-ом**: в. наст. **-ам**, **-амџ**, **-аџ** у руском, односно **-ам** у И јд. м. и с. р, Д мн. м. и с. р. у словеначком језику, као и у српским и хрватским документима из XIV–XVI века (Petrović, 1935: 155-156).

3. Поједине именице сачувале су у Н мн. м. р. архаични наставак **-ије**, који се проширио на **Ї** основе и тако потиснуо наставак **-и** (у XIII-XIV веку). Изворни (првобитни) је овај наставак у облицима *лџћ'џе* (<псл. ***ljudije**, стсл. *лџдиџе*), *јелџџе* (Н јд: *јџлин*; уп. рус. *olenĭ*), можда и *приџетеџе* (Petrović, 1935: 159-160).

Осим наведених трију именица, наст. **-ије** има мањи број других именица, које су углавном етноними и именице које означавају место порекла (становнике неког места): *Срџбље* (в. *Срџбље* – БГШВД, 1997: 40), *Жидџовље*, *Бујаџње*, *Царинџчање* (становници карашевских насеља Кл, Л, Р, В, Н), *вароџшање*, али и још неколико именица са другачијом семантиком, као што су: *џимормџање* „дрводеља, тесар“, *багрџење* (Petrović, 1935: 72, 75, 137,

⁴ О овој проблематици в. и: Томић, 2007: 69-88; Lačičić, 2014: 77-90.

⁵ Полазна тачка: неке колективне им. типа *деџџа, браћ'а* које су истовремено и ж. р, а служиле су као мн. за им. с. р. *деџџе* → Н мн: *деџџа* → Д мн: *деџџам, диџџам*; в. и уп. облик Д мн. са наставком **-ам** (*браћам, волџвам, ...* у говору северношарпланинске жупе Сириних – Младеновић, 2019: 336, 399).

159) // наша грађа: *Реч'ич'ање* /и: *Рич'ич'ање*/ “становници града Решице (карашевски назив: *Ричица* /<*речица*/)“, *душмање*, *господиње* /и: *господини*/ (<*господин* „свештеник, поп“), *корѣње* (колективна им. служи за мн. им. *кóрин*; уп. псл. *korenj*), *царање* „сељаци“ (<рум. *țaran* ”сељак”) / *Царање* мн. (јд. *Царан* „карашевско презиме“), *Италијање*, *Олтјање* /и *Олђ'ање*/ (<рум. *oltéan* „Олтенац, становник југоисточног дела Румуније“), *Рагацање* /*Регацање*/ „Румуни из Регата⁶ (кнежевине Мунтеније)“, *Јабалч'ање*, *Клокотич'ање*, *Нермиц'ање*, *Лупач'ање*, *Воднич'ање*, *Равни'ање* (у паралелној су употреби и ликови: *Јабалч'ање*, *Клокотич'ање*, *Нермиц'ање*, *Лупач'ање*, *Воднич'ање*, *Равни'ање*) (в. Радан, 2015а: 39), *Падиње* /топоним/ и др. (в. и Николић, 1995: 119–121).

4. Супротно стању у осталим штокавским говорима где се у Ак мн. наставак основа на **-јо** проширио и на **-о** основе, у карашевским говорима се десило супротно, наиме, у Ак мн. и бивше основе на **-јо** имају наст. **-и** (<псл. **у*), што је довело до тога да имамо исте облике именица м. р. у Н и Ак мн: *букáрки* дем. (Н јд: *букáрак*. „кутљача“), *сирáци*, *орѣси* (Petrović, 1935: 160) // наша грађа: *музúрки* дем. (Н јд: *музúрак* „пупољак /<рум. *múgur* „исто“/, *сопóлки* (Н. јд: *сопóлак* „висибаба“), *кóњи*, *пешкíри* и др.

5.1. Очуван је стари прасловенски наставак **-о** у Г мн. им. м. р. (остатак старог прасловенског Г): *сiнов*, *кóњ*, *волóв*, *столóв* (<*стóл* „столица“), *родóв^ф*, *ножéв*, *пањéв* ... (в. стсл. *сьновъ*, *коњь*, псл. *konjĭ*, *volovŭ*, *stolovŭ*), а архаични наставак Г мн. конзервисан је и код им. ж. р: *слив* (<*слива* „шљива“), *жен* // наша грађа: *судóв* (стсл. *сждовъ*), *вепрóв*, *домóв* / *крав*, *кóз*, *óвац*, *душ* (<*душа*) и др. Исти стари наставак налазимо и у Л мн. им. ж. р. (<псл. *-ахъ*; касније *-ахъ* > *-а*): (у) *жéн*, *слив* (Petrović, 1935: 161, 163; Николић, 1995: 115).

5.2. Такође у Г мн. им. м. и с. р. конзервисан је наст. **-и**: *луђ'и*, *миши*, *јунáци*, *зуби*⁷, *устí*, *уши* (уп. у банатским говорима: *од људи*, *иде ко доктòри*, *нѣма курјáци* – БГШВД, 1997: 21), као и у Л мн. (**-и** <псл. *копјихъ*): у *зуби* /и у *зубí*/, *на к'óњи*, *по дуђ'ани*, *по сокáци* (Николић, 1995: 115; в. и БГШВД, 1997: 27). Петровић сматра да је изједначавање облика двају падежа настало под утицајем заменичке и придевске промене где је у множини Г=Л.

5.3. Архаичан је и наставак **-а** им. м. и ж. р. у Г мн. који је истоветан са наставком Л мн, као у примерима: *стрич'а* „стриц“, *нѣна* „отац“, *дуванц'ија* / *дáска*, *ливáда*, *прáска* „бресква“, *шу́ма*, *зми́ја* – Г; *казанц'ија*, *комиш'ија* / *но́га*, *ру́ка*, *к'уш'у́ља*, *ливáда* – Л (в. стсл. наставак Л: *-ахъ*) (Petrović, 1935: 163–164; Николић, 1995: 119, 125–127).

⁶ Рум. *regat* „краљевина“.

⁷ У Петровића је погрешно забележено место акцента (Petrović, 1935: 161), треба: *зубí*.

6.1. У И мн. конзервисани су следећи стари наставци:

- а) **-и** (<псл. -у, -і) за им. м. и с. р: *кліни*, *коњи* /псл. *klīny, konji*/ (Petrović, 1935: 161) // наша грађа: *с нѡвѣци*, *с барѡси* „велики чекић, бардак“ (<рум. јд. *barós* „исто“), *јунáци*, *пајтáши*, *јáганци*, *телéти* /*Їдем с телéти да пасу* (Л⁸, Р; в. стсл. И. мн: *агнаты, телматы*)/, *турмáци* /Н јд: *турмáк* (К) „ждребе“/, *коле'ни*, *гусáци*, *комáрци*, *ножéви* (и: *ножевíл*, *вéдри*, *дрѣви*, *грéбли*, *сéли*, *крíли* и др (Николић, 1995: 115, 124, 133–134; в. и БГШВД, 1997: 26).
- б) **-ам** / **-ами** за им. ж. р у Д: *женáм*, *душам*, *овцáм ...* / у И мн (<псл. *-атй*, *-аті*): *женáми*, *даскáми*, *душáми*, *свињáми*, *икѣлами*, *сестрáми*, *недéлами* итд. (Petrović, 1935: 165; в. и: Николић, 1995: 125–127).

6.2. Међутим, на основу грађе коју смо прикупили, констатовали смо да у појединим данашњим КГ постоје још два *наставка* за овај падеж.

6.2.1. Поред *наставка -и* у И мн у свим КГ, у говорима Л и Р⁹, а највероватније и у говору В, Кл и Н¹⁰, очувани су и стари наст. **-ими** (<псл. *-іти*), можда и **-им** (<*-итй*) (в. Lačhici, 2014: 78-89): /с/ *зубíми*, *прстíми* /*Дрѣжéј с прстíми* (Р)/, *ушíми*, *очíми*, *грудíми* /*грудíм*¹¹/ (в. Николић, 1995: 113, 118). Ове *наставка* нисмо чули у говорима К и Ј, где је, изгледа, уопштен *наставак -имами* (*зубíмами*, *прстíмами*, *ушíмам*).

6.2.2. У говору Карашева и Јабалча чест је у И мн. м. и с. р са сугл. основном (основа на **і**), али и код им. ж. р, *наставак -имами*: *ушíмами*, *зубíмами*, *ноктíмами*, *штаповíмами*, *с розíмами* (Н јд: *рок*, мн: *рѡзи* „рогови јелена, вола, краве ...“ и *рѡгове* „1. музички инструмент; 2. кровна греда, рог“), *ваши́мами* итд (в. и Petrović, 1935: 157,165). Али, у грађи којом располажемо примећујемо доста колебања, тако да имамо исте облике са наст. **-имами** и са наст. **-и**: *с луђ'íмами* /*с луђ'íл*/, *с ножевíмами* /*ножéви* /*ножевíл*, ретко – *ножовíл*/, *с оч'íмами* /*оч'íмал*/, *с домóви* /*ређе*: *домовíмами*/, *с грудíмами* /*с грудíл*/, *с ваши́мами* /*ређе*: *с ваши́л*/, *ствар'íмами* /али и: *ствар'áми*/, *Срб'íмами* /*Срб'íл*/, али једино: *с Жíдов'ли*, и др.

За објашњење настанка наст. *-имами* Петровић полази од облика Д–И мн. ***очима** (ослањајући се на забележени облик И мн *оч'íма*) од којег је настао у Д–И мн. облик ***грудима**. Потом су се „ови облици са *-а* приближи-

⁸ Облик *телéти* није забележен у Лацкићевој монографији, једино (*с*) *тéлци/ими* (Lačhici, 2014: 82).

⁹ Казивачи биле су нам наше студенткиње III године: Филолошког, историјског и теолошког факултета Западног универзитета у Темишвару, Студијски програм за српски и хрватски језик и књижевност, Марија Бијанка Дума из Лупака и Марија Бошка из Равника.

¹⁰ Неопходно је прикупити грађу о овој проблематици у Воднику, Клокотичу и Нермиђу и установити да ли је и у тим говорима исто стање.

¹¹ Облик (*с*) *грудíм* / забележен је само у говору Лупака (Lačhici, 2014: 89), треба проверити да ли стварно постоји.

ли основинским облицима на **-а**: као што је *-ом* (И јд) продро од основа на **-а** у основе на **-ї**, исто тако и **-ам** (Д мн) заједно са **-ами** (И мн)¹² (Petrović, 1935: 165). Тако су од облика Д – И мн ***грудима** настали облици Д ***грудима** (уп. *очима*) и И *грудима*, *очима* (Petrović, 1935: 165). Наставак *-има* јесте, дакле, резултат иновационог процеса у карашевским говорима.

7. Им. м. и. ж. р. на сугласник имају архаични наставак *-и* у А и В мн: *бунари*, *коници*, *чокоти*, *ч'асти*, *слабости* итд.

8. Осим горе наведених конзервисаних архаичних црта у парадигми деklinације именица у карашевским говорима, у грађи којом расположемо приметна је тенденција промене састава граматичке категорије рода, што је уочено и у појединим научним радовима (в. Олујић, 2009: 155-169; Lațchiș, 2014: 77), која је настала као резултат утицаја румунског (дијалекатског и књижевног) језика на карашевске говоре у условима вишевековног контакта (делимично и суживота) Карашевака са банатским Румунима.

8.1. Суштина процеса промена у систему рода састоји се у тенденцији прелаза им. с. у м. р. Два страна (спољна) фактора, оба повезана са утицајем румунског језика, подстакла су овај процес, али и један унутрашњи фактор који је олакшао перципирање *јединског* облика *с. р.* као облик *м. р.*, наиме:

- а) слаба заступљеност л. зам. 3. л. за с. р. – *оно* – која се често замењује обликом за м. р. – *он*. За разлику од српског, у румунском језику л. зам. 3. л. има у јд један облик за м. и с. р. – *el* „он/оно“, и један облик за ж. р. – *ea* „она“, а у множини облике *ei* „они“ (м. р) и *ele* „оне/она“ (ж. и с. р)¹². Употреба л. зам.м. р. *он* место им. с. р. (као у рум. јез.) има за последицу да се атрибути и предикатски делови јављају такође у облику м. р. (тј. конгруирају се у роду са л. зам. м. р.), што се дешава најчешће (не увек) онда када субјекат (= им. с. р) није исказан у реченици;
- б) непостојање посебног облика за с. р. показних заменица у румунском језику (јд. м. и с. род: *acest om* /овај човек/, *acest sat* /ово село/; мн. ж. и с. р: *aceste femei*/ове жене/ *aceste sate* /ова села/) у међујезичком контакту такође утиче на колебање Карашевака у одређивању рода именица;
- в) од унутрашњих чинилаца – на колебање у роду утицало је постојање суплетивних множинских облика у мушком роду за означавање младих живих бића типа *prăse* (с. р.) – *prăci* (м. р.), *nile* – *nilih'i* и др, и још понеки елементи.

¹² Румунски језик, за разлику од неких других романских језика (нпр. италијанског, француског) има сва три рода, али у румунском средњи род је специфичан (познат у стручној литератури и као „двородан“ – в. Олујић, 2009: 157).

8.1.1. **Чињенице у једнини.** У овом процесу учевају се два аспекта. С једне стране, када је субјекат исказан им. с. р. придевске речи у служби атрибута (придеви, заменице, бројеви) и делова предиката конгруирају у роду, броју и падежу са субјектом (в. ниже пр. 1, 3, 5, 7). С друге стране, у контекстима где субјекат средњег рода није исказан, атрибути и предикатски делови јављају се, у већини случајева, у облику м.р. (пр. 2, 4, 6): 1) *Јéно тéле је пáсло у градини.* → 2) *Óн је дèбél и лéп.* / 3) *Мáло дéте се сигра́ло у sóби.* → 4) *Óн (дéте) је бíл јáко мíран.* / 5) *Мóје сéло је велíко и лéпо.* → 6) *Óн је у ч'óка* („... у брдима“). / 7) *Тó прáсе је јáко јéшто.* → 8) - *Да, је бíл јáко јéшт и дèбél!*

Начелно, може се закључити да се уз им. с. р. у једнини слажу у роду атрибут (*овó / тó, онó / сéло, сéно, пóље, пáрч'е, рáме, ...*) и предикат (*сéло је велíко..., тéле је пáсло* итд), уз напомену да се они у оваквом контексту ретко могу јавити у облику м. р. (*тéле је пáсал*).

8.1.2. У **множини**, међутим, већа је фреквенција облика у м. р. и они су у равноправној употреби са конгруентним облицима с. р. (в. и Олујић, 2009: 158-161):

м. р, мн: *овí (тí, онí) сéла, сéна, пóља, пáрч'ета, рáмена....;*

с. р. мн: *овá (тá, онá) сéла, сéна, пóља, пáрч'ета, рáмена....*

Пр: *Колéна су му прибијéна / повређена! / Колéна су му прибијéни!*

8.2. Као и у другим српским говорима (в. и уп: Белић, 1999: 227; Реметић, 1996: 473; Младеновић, 2001: 276-278; БГШВД, II: 43-45, 56-59, 70-72, 77-81), и у КГ постоји извештан број именица које су промениле род (имају другачије облике него у књижевном језику): *длáња* „длан“, *п'јжa* „пуж“, *копíта* „копито, копита“, *ћу́па* „ћуп“, *дóбо* (в. и уп. у банатским говорима: *длáња, п'жa, ћу́па, копíта, дóбо* „дóба, дóба“ – БГШВД, II: 43-45, 55-81; в. и Реметић, 1996: 474), *здра́ка* „зрâк (дијал. „здрака“), *вагóна* „вагон“, *распу́ћа* „распуће“, *слáвља* „славуј, (заст.) слáвља“, *мрáвља, свéтли'ка* (К, Ј), *свítка*¹³ (Р) „свитац“, *крáставица* „краставац“ и др. Видно је да су поједини архаични облици именица променили род и услед утицаја/подршке појединих именица из румунског језика (у већини случајева словенског порекла) које имају другачији род него облици српских лексема са истом семантиком: *бóба* „боб“ (в. рум. *bóabă* < псл. *bobŭ*), *слóва* „слово“ (уп. рум. *slóvă* < псл. *slovo*), *копíта* (уп. рум. *copítă* < псл. *koruto*) и др.

8.3. У говору млађе генерације приметно је данас јако колебање у роду нарочито код им. ж. р. старих *í* основа са тенденцијом преласка у м. р. са основом на -*ǫ* / -*јǫ*: *рѣч'*: *Ту рѣч' пáмтим до(к) год живíм / Тéј рѣч' не ми бíл по во́љи нíкако! / Двá рѣч'а да ти кáжем.* (али: *с рѣч'óm* – И јд, ређе: *с тэм*

¹³ Постоји, иначе, и облик лексеме ж. р. – свítáлка „свитац“ (РСХКЈ, 5: 696).

реџ'ам); *глат*¹⁴: Велика глат је била те године. / Убил га Бок и теј глат! / Сад лаи да умреш од^м глада! – ређе: ... ~ од^м глади. / С тем гладам не да се сиграи!; *сол*: Не јећ' више теј сол толико! / Не јећ' више ту сол толико! (али: сољом – И јд, ређе: солам); *намет*: Један намет имамо! / Таки намет никоу не треба. (али: намећ'ом – И јд), Да има сат ту намет!; *слѣс*^с „слезина“: Што да ч'инимо тем слѣзам? – И јд); *маст*: Теј маст је добар за реуму (али: маић'ом – И јд); *лаж*^м (К, Ј) / лѣж^м (Кл, Л, Н, В), лѣж^м (Р): Теј лаж^м смо ч'ули одавнак! (лажам – И јд), *крѣф*^с: Толико му текал теј крѣф^с из носа! (али: крѣљом И јд, ређе: крѣвам); *младеш* „младеж, омладина“: Овѣј младеш је јако неразуман. (с младѣжам – И јд); *жѣч*^с: Му пукал жѣч^с. (ретко: Му пукла жѣч^с!) / *Жѣч'ам* не да се сиграи! (И јд); *вирои*: Теј вирои је јако лѣн!

Има још доста оваквих примера маскулинизације им. ж. р. на консонант, боље речено колебања између ж. и м. р: *ноћ'* (Н јд: *теј* и *та ноћ'* / Н мн: *те* и, ређе, *ти ноћи*), *пмоћ'*, *смрт* (постоји и лексема само ж. р. – *смртка*, вероватно настала по аналогiji са румунском им. ж. р. *тoarte* „смрт“), *радост*, *старост*, *болест* (постоји и лексема само ж. р. – *болеч'ина*), *ствар*, *јѣсен*, *ч'ѣлат* и др.

Нашли смо и обрнут пример преласка из м. у ж. р. али такви су примери јако ретки: *сотона* (син.: *врак*) „сотона /м. р./, враг, ђаво“: *Теј /Тo/ је сотона, не ч'ловик!* (али: *Не мећ'и се с сотоном* – И јд) и др. (в. и уп. Младеновић, 2001: 276; Младеновић, 2019: 296-297).

За разлику од примера изложених у 8.1, ова тенденција промене рода није последица контакта са румунким језиком. Сматрамо да је овде реч о унутрашњем процесу упрошћавања система рода именица прелазом малобројнијих им. ж. р. са консонантском основом (-*и*) далеко многобројнијој деклинационој врсти им. м. р. са основом на сугласник (в. Белић, 1999: 227). У сваком случају, истичемо да је овај процес недавно започео и неизвесно је да ли ће овај тренд преовладати или не.

9. Познато је да у српском стандардном (књижевном) језику после бројева 2, 3 и 4 им. м. и с. р. имају облик Г јд, а од броја 5 на даље именице добијају облик Г мн. Данашњи облик Г јд. јесте, у ствари, континуант облика старе двојине им. м. р. који се касније проширио и на им. с. р. (Petrović, 1935: 182-183) или обрнуто (в. Белић, 1999: 241).

У КГ облик дуала Г јд им. м. р. проширио се такође и на им. с. р, а Г јд. сва три рода, како је међу првима приметио Е. Петровић, уопштен је иза свих бројева, исто као и у другим српским говорима призренско-тимочке дијалекатске области (Petrović, 1935: 182-183; Белић, 1999: 238-242; Реметић, 1996: 468-470; Младеновић, 2001: 322-325; Младеновић, 2019: 415-

¹⁴ Ова именица и у другим нашим говорима може бити м. р, али ређе (в. РСХКЈ, том 5).

421) и у румунском језику: два *но́жа*, два *вретéна*, две *коби́ле*, три *крéста*, три *сéла*, три *рéке*, ч'ети́ри *во́ла* /*но́ља*, *марáме*/, пeт *сáта* /*дéтета*, *ру́же*/, шeст *дáна* – К, Ј (*дéна* – Р, *дéна* – оКГ) /*пíлета*, *недéље*/, сeдам *кóња* /*сéдла*, *кíле*/, óсам *пр́ста* /*брéмена*, *ко'шу'ље*/, дeвет *грóзда* /*корíта*, *кокошкe*/, дeсет *ч'ловéка*, двана́јст *пéтла*, седамна́јст *кóшнице*, осамна́јст *но́жа*, деветна́јст *зуч'ић'а*, двадeсет *кáмена* /*куч'ета*, *крушкe*/, тристри́ (и: тридeсет и три́) *барáке*, ч'eтpспeт (и: ч'eтpдeсет и пeт) *марвинч'ета*, стó *дóма* /*пíсма*, *óв'це*/, сeдамсто пeдeсeт *слíве*, хиљаду *гóдине* ... итд.

10. Бројне именице. Пошто се о бројним именицама веома мало писало, једино се узгред помињу у два монографијама (Petrovici, 1935: 182 ; Томић, 2007: 111), изнећемо у овом раду још понешто о њима.

10.1. Збирне бројне именице за скупину особа мушког пола од бројева *два*, *три* и *ч'ети́ри* граде се са суфиксом *-мина*: *двими́на*, *трими́на*, *ч'ети́рмина* и значе тачно онолико колико значи број у основи. Ове облике нису забележили ни Е. Петровић, ни М. Томић и М. Лацкић у својим монографијама (в. Petrovici, 1935: 182; Томић, 2007: 111; Lačhici, 2014: 77-90, 107-108). Истим суфиксом граде се бројне именице у македонским говори-ма (в. Младеновић, 2001: 314-315). Треба напоменути да у КГ бројне именице се на граде са суфиксом *-ица*.

10.2. Бројне именице од *три* надаље граде се и по моделу: основни број + *-ина* и имају различита значења, наиме:

10.2.1. Облици *трeћ'и́на*, *ч'етврт'и́на*, *пет'и́на*, *шест'и́на* имају исто значење као у књижевном језику. Нисмо забележили бројне именице са овим обликом и значењем од броја *сeдам* и даље, мада они вероватно постоје али се ретко употребљавају.

Паралелно са горе наведеним облицима, користе се, са истим значењем, и синонимне синтагме *трeћ'е пáрч'е*, *ч'етвeрт'о пáрч'е*, *пeто пáрч'е*, *шeсто пáрч'е* ... итд. Када је у питању подела на једнаке делове неке својине, наследства и слично, обично се користе синтагме у којима је један члан лексема *тáл* (позајмљеница из немачког језика): *јeдан тáл*, *двá тáла*, *три тáла* ... итд.

Код исказивања тачног времена место „четврт“ користи се позајмљеница *фр́тáл* – К (*фeртáл* – Р, *фьртáл* - оКГ): *фр́тáл на пeт* „четири (или: шестнаест) и петнаест минута“, *три фр́тáла на три* „петнаест до три (... до петнаест)“ итд.

10.2.2. У неким контекстима облици *шест'и́на* и даље (*седми́на*, *осми́на* ... – ретко коришћени) обично значе тачно онолико појмова колико је изречено основним бројем (*Осми́на су пóшли по нóга у Рич'ицу* /Решицу/). Ове бројне именице на *-ина* могу означавати и збир особа мушког и женског пола; *осми́на* „осморо“. Множинским облицима (најчешће) бројних имени-

ца – *трећине* и *деветине*, именују се помени који се дају трећег и деветог дана по смрти покојника (в. Uscatu, 2014: 138; Birta, 1993: 388).

10.2.3. Када је уоснови бројних именица на *-ина* десетица (*десетина*, *двадесетина*, *тридесетина*...), онда означавају приближно онолико јединки колико значи број у основи, као у примерима: *десетина су радили у ђони* „десетак је радило у руднику“, *десетину вреће натоваре на кола*, *тридесетина се урвала* („погинула; нестала“) у *тѐм акч'идѐнту* („у том уде-су“), *двадесетину коза је имала та жена* итд.

10.3. Изузев именице *ч'ѐлат*, у КГ нема именица колектива на *-ад*, што је случај и у другим српским говорима (Реметић, 1996: 470; Младеновић, 2001: 317), а место њих користе се множински облици на *-ић'у* (*п'илић'у*, *п'рач'ић'у* „прасићи“, *з'уч'ић'у*, *куц'лић'у* „кучићи“, *мац'лић'у* „мачићи“, *јаганч'ић'у*, *јарић'у*) или на *-ци* (*п'раци* „прасићи“, *тѐлци* „теоци“, *јаганци*). У КГ уобичајене су збирне именице типа: *цвѐ'ће*, *лиши'е*, *камѐње*, *т'рње*, *прућ'е*, *коље* итд.

II. ПРИДЕВИ

11. Код придева наводимо неколико карактеристичних особина.

11.1. Губљење квантитета и квалитета акцента у КГ имало је за последицу скоро потпуно изједначавање облика одређеног и неодређеног вида придева тако да скоро и не постоји семантичка разлика између ових двају облика. Иначе, и у књижевном српском језику облици одређеног вида разликују се веома мало од облика неодређеног вида. У КГ једина разлика састоји се у наставку *-и* у Н и Ак јд. м. р. придева одређеног вида (*лѐп* – *лѐпи*, *т'анак* – *т'анки* и др) (в. Petrović, 1935: 165). У вези са изједначавањем облика придева одређеног и неодређеног вида јесте и ширење наставка *-о* из тврдих основа и на меке основе придева, што је Е. Петровић приметио у својој монографији и илустровао само једним примером – *prolѐtn'o*, а исту појаву уочио је и А. Белић у говорима призренско-тимочке дијалекатске области (Petrović, 1935: 165, 168; Белић, 1999: 294). Осим облика који је навео Е. Петровић, наводимо још неке: *ѓвч'о мѐсо*¹⁵, *мѐсо говѐћ'о*, *пл'атно сињо*, *тућ'о им'ање*, *сејдан'ашњо вре́ме* (К), *зимњо до́бо*, *дољњо мѐсто* и др.¹⁶

11.2. Као у већини српских говора, најчешће описни придеви долазе испред именица које одређују: *лѐп ђан*, *зелѐна трава*, *суво лиши'е*, *велики трактори*, *стари домове*, *густе шуме*, *карашевска* (ређе и: *карашовска*, *крашованска*) *села*, *Велики пѐтак* итд, али се под утицајем румунског језика доста често описни придеви јављају иза именица које одређују: *живот*

¹⁵ Види *ѓчо месо*, *козјо сирѐње*, *кр'ављо* ... (Младеновић, 2019: 540).

¹⁶ Иста појава присутна је у КГ, као и у дијалектима источне и јужне Србије (Белић, 1999: 290), и код присвојних заменица: *нашо дѐте* / *нашого комшије*, *вашого сина* (КГ).

те́жак (уп. рум. *viața grea*), *бра́т по мла́т*^о (рум. *fratele mai tânăr*), *ко́нац прѣ́тен*, *на́рот*^о *кара́шевски*, *бу́рма зла́тна*, *ма́ра се́лска*, *ма́рама бе́ла*, *се́ло вели́ко* и др, појава позната иначе и другим периферним српским говорима (в. нпр. Младеновић, 2019: 531-534).

11.3. У промени придева КГ конзервисали су у Лок. јд. старији наставак *-им* од меке промене придева одређеног вида (уп. псл. *nověti*, стсл. *ништимь*), што је довело до идентичног облика Лок. са Инстр. (в. Петровић, 1935: 167-168).

11.4. КГ су у поређењу придева развили нове црте у духу балканистичких процеса које су, без сумње, пре свега биле подстакнуте и подржане утицајем румунских банатских гавора, касније и румунског књижевног језика посредством школе, администрације и средстава јавног информисања (новине, радио).

11.4.1. Једна од тих црта јесте аналитички начин образовања компаратива са предлогом *по* (*по + позитив*), које је још у време Петровићеве анкете 1932. године било загосподарило у потпуности у КГ (Петровић, 1935: 169-170). На исти начин компаратив се гради у српским говорима призренско-тимочког дијалекта (Белић, 1999: 298-299; в. и Младеновић, 2019: 564-566; Младеновић, 2001: 372), као и у другим словенским и несловенским језицима са балканског простора: бугарском, македонском, румунском. Илустрације ради, дајемо следеће примере компаратива у КГ: *по лѣп*¹⁷, *по висок*, *по сањив*^ф, *по курајжан*, *по б(р)езобразан*, *по стар*, *по млат*, *по ч'рн* (К), *по жилав*^ф, *по марѣцаст* „гордији, охолији“ (<рум. *măreț*) итд.

11.4.2. Међутим, у КГ сачувани су трагови синтетичке компарације. У својој монографији Е. Петровић је забележио само два очувана облика синтетичког компаратива: *mlad'ěji* и *više /pó_ više/* (Petrovici, 1935: 170). У грађи којом располажемо нашли смо још неколико очуваних облика синтетичког компаратива, међу којима је и облик *старѣји* (*старѣји брат*, *старѣја сестра*, *старѣјо дете*), који указује на чињеницу да је синтетичка компарација у КГ, као и у другим говорима дијалеката призренско-тимочке дијалекатске основице, опстала у антонимијском придевском пару *млад* : *стар* (в. Белић, 1999: 298-299; Младеновић, 2019: 565). Осим наведених синтетичких облика компаратива, забележили смо још два облика – *гори* (*Он је гори од маме си!*) и *бољи* (*Ми смо бољи косач'и од њи.*), *осећам ч'е ми је боље малко, он има више от мене*. Међутим, ови су компаративи често десемантизовани тако што се они интегришу у систем аналитичке компарације: *по старѣји син*, *по млаћ'еја снаја*, *по боља година од^м лањске*, *по гóрек ч'лóвѣка те́шко мо́жеш да на́ђ'еш*

¹⁷ Главни је акценат на предлогу *по*, док је други акценат (на придеву) секундарни.

11.4.3. Суперлатив се гради речцом *нај*, увек под акцентом као и *но*, са обликом *позитива* (или *компаратива* уколико он постоји) (Петровић, 1935: 169-170). Овакав аналитички начин грађења суперлатива својствен је говорима призренско-тимочког дијалекта (в. Белић, 1999: 298-299; Реметић, 1996: 477-479; Младеновић, 2019: 565; Младеновић, 2001: 373). Ево неколико примера карашевског суперлатива: *нај_велик*, *нај_сиромáшан*, *нај_рано*, *нај_слабо*, *нај_јакó нíћ'е*, *нај_лошо дéте*, *о́на је мо́ја нај_старéја сéстра*, *нај_бо́љи мајстор је у́мрл*, *о́н је бíл нај_бо́љи / нај_дóбар/ у раз(р)éду*, *то́ је нај_гóри ч'лóвик у сéлу* итд.

11.5. Као у српским говорима југоисточне Србије, и у КГ, осим придева, степенују се и друге врсте речи: прилози, именице, предлошко-падежне конструкције (предлози) и глаголи (в. Белић, 1991: 298-299; Реметић, 1996: 479; Младеновић, 2019: 566-569; Младеновић, 2001: 372-373). Ево неколико таквих примера за наведене врсте речи:

11.5.1. Компарација прилога: *смо се дíгли по_рано*, *сín је сéдел по_далéко от^о шкóле*, *по_напрéт* (“малопре, недавно”) *су стíгли ис^о варóша*, *ламо д_íдемо по_тамо* (“ићи ћемо мало касније”), *однеси крч'ак по_дóли* (“ниже”), *кúм се поштúје нај_вíше от^о свí*, *напрéт* („некада“) *смо íшли по_млóго на_машу* („на мису“), *нај_тéшко је зíми* и др.

11.5.2. Компарација именица: *о́н је бíл по_јунáк од^м нíи*, *не бíл у сéлу по_пустаíја од^м нéга*, *по_слéпац от тебе не на овéм свéту*, *нај_стрá ми бíло од^м змија*, *нэси могал да на́ћ'еш ч'ловéка по_господáра* („већег господина“) *од^м нéга*, *тујáјак је по_ладíна* („већа сенка, хладовина“), *Марíја је ошла по на нéну си нéго на мáму* („Марија је више личила на оца но на матер“) и др. Коришћење партикула *по* и *нај* уз горе наведене именице, које имају исту семантику као и прилози *више* и *боље*, довело је до граматикализације партикула (Младеновић, 2001: 372).

11.5.3. Компарација глагола: *дéда по_не вíди у стрáжње врéме*, *сáт^о (сът, сёт) по_купúју машинé*, *ја сам нај_копáла од^м свí* („нјавише/најбоље копала“), *нај_ни муч'ил тéј официр*, *тí си по_уч'ил од нас*, *Карáшевџи по_нема́ју вíно кáкон дру́ги* и др.

11.5.4. Компарација предлога: *íди по_ на кра́ј со́фре*, *по_ до нéга је сéл*, *нíјан дóм је по_ порет пúта*, *нај_ от^о кра́ја су поч'ели да бројé*, *је банéла* („стојала“) *по_ порет^о врати*, *Пéтар је стíгал по_ на поч'етку сéднице*, *то́ је бíло по_ од^м скóро*, *о́в_це су дотéрили по_ прид^м зíму* и др.

11.5.5. Трагове синтетичке компарације налазимо у појединим прилошким и предлошким облицима, као што су, на пример: *по_вíше* /синтетички облик, компариран аналитички/: *по_вíше (по_вíше смо загубíли нéго што смо зарадíли; по_вíше се пáте о́ни нéгон мí)*, *нај_вíше (нај_вíше мо́же да ко́шта 100 лéја)*, *одвíше (та дéфка је одвíше лéпа)*, *по_бо́ље (смо*

жéвели нó бóље напрéт) и др. Као што се може видети, уз десемантизоване конзервисане облике компаратива *више* и *боље* употребљава се обично аналитичка компаративна речца *нó*.

12. ЗАКЉУЧЦИ

12.1. Један од циљева ове студије јесте да се конкретним фактима синтетички прикажу и, на тај начин, још једном потврде бројне архаичне црте КГ, али и да се изнесу поједине до сада непознате /неистражене/ или мање познате карактеристичне црте ових говора. Други циљ јесте да се представе неке иновације развијене у КГ и укаже на старије или новије трендове у развоју карашевских говора.

12.2. Синтезни приказ чињеница о начину грађења падежних облика именица и придева¹⁸ веома јасно илуструје архаични карактер КГ и сврстава их у најархаичније српске екавске говоре. Стручна и темељна анализа архаичних наставака у парадигми промене именица и придева пружа дијалектолозима драгоцене податке како о дијалекатском типу КГ, тако и о старини Карашевака у јужном Банату. Када је реч о старини Карашевака у Банату, веома је важно да се темељном анализом уочи и установи вишеслојност КГ: аутохтоне стариначке, односно досељеничке црте и оне које су настале у новије време у садашњој карашевској заједници. Основна карактеристика у парадигми промене именица и придева (и именских речи уопште) јесте чување бројних архаичних наставака (палеословенских, старословенских и старосрпских), што се, међу осталом, огледа и у одсуству падежног синкретизма Д – И – Ј у множини.

12.3. Већина наведених црта КГ у овом раду која спадају у категорију иновативних процеса настала су као последица специфичних услова у којима су се формирали и развијали карашевски говори, од којих најважнији су: а) вишевековна изолованост Карашевака и слаб, спорадичан контакт са матицом и матичним српским творима и б) вишевековно бивствовање на периферији српског етничког и језичког ареала у несловенском, румунском окружењу. У овом контексту, неопходно је имати у виду значајан удео румунског језика (и романског супстрата) у ширењу балканизма у КГ. У балканизме ових говора, без сумње, спадају акцентуација без квантитетских и тонских опозиција (експираторни акценат), уопштавање наставка дуала Г јд иза свих бројева од пет на даље, аналитичка компарација, тенденција доласка описних придева иза именица и др. Дакле, главни подстрекач оваквих балканистичких процеса у КГ јесте, без двојбе, румунски језик чији је утицај константно растао достигавши свој врхунац у другој половини XX века. Доказа о томе да су ови балканизми у морфолошкој структури КГ новијег

¹⁸ Исто важи и за парадигму промене заменица и, у мањој мери, бројева, али о томе ћемо говорити у неком будућем раду.

датума пружају нам поједини реликти из старијих етапа развоја српског језика, као што су, на пример, остаци синтетичког компаратива и др. Као што смо горе показали (в. тачку 8), у извесној мери балканистички процеси подржавали су, а и данас подржавају, интерне процесе промене рода појединих именица (замена средњег са мушким родом). У контексту међуетничког и међујезичког контакта настали су и поједини облици карашевских (и других српских банатских) говора по румунским моделима (нпр: *мáра дивíја, трíу / шéст кúрјака* и др).

12.3.1. Упркос тенденцији свођења трородног словенског /српског/ система на два рода – мушки и женски, која је још раније посведочена у појединим карашевским писаним текстовима из XIX века (в. Birta, 1993: 345-374) и приказана у малобројним научним чланцима (Olujić, 2009: 166), трородни аутохтони систем у КГ још увек је стабилна, чврста категорија. Замена средњег са мушким родом у горе изнетим примерима, без сумње, јесте резултат сталног вишевековног додира карашевског са румунским живљем, а пресудну улогу је у том прецесу одиграо билингвизам Карашевака, као и бројна румунска лексика словенског порекла (в. нпр. рум. *copită* <слов. *kopyto, slóvǎ* <слов. *slovo*).

12.3.2. Наведене особености КГ имају свој пандан пре свега у говорима призренско-тимочке дијалекатске области (и не само!), што је, иначе, својствено развоју било којег идиома у двојезичним или вишејезичним срединама, односно у областима додира говора једног са говорима другог језика. Реч је, дакле, о процесима насталим у периферним српским говорима који су били и јесу и данас у контакту са другим балканским језицима (Ивић, 1990: 189-198).

12.4. Еволуција српских говора Карашевака и српских говора призренско-тимочког дијалекта у сличним условима дала је сличне, понекад скоро идентичне резултате. Међутим, упркос сличним развојним условима, има и доста битно различитих резултата, од којих најрелевантнији пример јесте врло добро конзервисано синтетичко устројство деклинације у КГ, иначе боље очувано него у било којем другом српском говору из румунског Баната.

12.5. Постојање бројних истоветних или веома сличних црта у карашевским и призренско-тимочким говорима ипак није довољно и не представља доказ да КГ припадају наведеном дијалекту. Тачније би се могло рећи, као што је предложио наш великан српске лингвистике, Павле Ивић, да „карашевски говор продужује неки ишчезли тимочки идиом с краја средњег века, из доба пре замене *ѣ* и губитка синтетичке деклинације“ (Ивић, 1996: 10; в. и: Радан, 2004: 590-592; Радан, 2015а: 265, 268). у време пре нестанка тог тимочког идиома, који је сасвим сигурно обухватао широк српски језички и етнички простор, укључујући и Банат. КГ и говори призренско-тимочког дијалектског типа имали су до одређеног времена највероватније

исти развојни пут. Тако, на пример, начин грађења бројних именица или одсуство колективних именица на *-ад* можда су наслеђени из времена пре нестанка некадашњег тимочког идиома. То је основни разлог постојања бројних сличних црта између наведених говора. Међутим, након нестанка тог идиома, карашевски и призренско-тимочки говори развијали су се ипак сваки на другачији, свој начин. Због тога, узимајући у обзир целокупну језичку структуру која се искристалисала до данас, сматрамо да карашевски говори представљају *посебан српски говорни тип* (Радан, Ускату, 2020: 238-239).

Литература

- Белић, 1999: А. Белић, *Изабрана дела Александра Белића*, Девети том, *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- БГШВД, II: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијсковојвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLIII, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1997.
- Ивић, 1990: П. Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*. [Београд]: БИГЗ – ЈЕДИНСТВО.
- Ивић, 1996: П. Ивић, Дијалектолошка проучавања говора призренско-тимочке зоне. Ниш: *ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИ ГОВОРИ*, Просвета, стр. 5-26.
- Младеновић, 2001: Р. Младеновић, *Говор шарпланинске жупе Гора*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLVIII, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.
- Младеновић, 2019: Р. Младеновић, *Говор северношарпланинске жупе Сиринић*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXVI/1, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.
- Николић, 1995: Св. Николић, *Старословенски језик*, I, *Правопис, гласови, облици*, VIII издање. Београд: Требник.
- Радан, 2004: М. Н. Радан, Значај Ивићевог доприноса расветљавању проблема еволуције јата на српско-хрватском језичком простору за српску (и хрватску) дијалектологију. Суботица – Нови Сад – Београд: *Живот и дело академика Павла Ивића – Зборник радова са трећег међународног научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића“*, Градска библиотека Суботица • Српска академија наука и уметности • Филозофски факултет у Новом Саду • Народна библиотека Србије • Матица српска • Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, стр. 581-593.
- Радан, 2015а: М. Н. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских говора данас. Прилог проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду • Институт за српски језик САНУ, Београд • Матица српска, Нови Сад.

- Радан, 2015 б: М. Н. Радан, Значај и резултати истраживања српских говора из Румуније с краја 19. и у првим деценијама 20. века. Београд: *Научни саста­нак слависта у Вукове дане* 11-14. IX. 2014, број 44/1, стр.253-267.
- Радан, Ускату, 2020: Језичке изоглосе косовско-ресавског типа у карашевским говорима (са посебним освртом на изолексе). Темишвар • Ниш: *Исходништа / Originations*, 6, Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији • Филозофски факултет Универзитета у Нишу • Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару, Editura Universității de Vest din Timișoara – Издавачки центар Филозофског Факултета Универзитета у Нишу, стр. 237-255.
- Радан, 2023: Поједине индиције о православној вери Карашевака у средњем веку. Темишвар – Ниш: *Исходништа / Originations*, бр. 9, Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији • Филозофски факултет Универзитета у Нишу • Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару, Editura Universității de Vest – Издавачки центар Филозофског факултета Универзитета у Нишу, стр. 269-297.
- Радонић, 1950: Ј. Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*. Београд: Српска академија наука, Посебна издања, књ. CLV, Одељење друштвених наука, Нова серија, књ. 3.
- Реметић, 1996: С. Реметић, Српски призренски говор I (гласови и облици). Београд: *Српски дијалектолошки зборник XLII. Расправе и грађа*, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, стр. 319-614.
- Томић, 2007: М. Томић, *Карашевци и њихов језик (Carașovenii și limba lor)*. București: Cartea universitară
- Birta, 1993: I. Birta, *Karaševci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*. Bukurešt: [S.C. „ROMCART“ S.A.].
- Јаčov, 1992: Marko Jačov, *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645-1669)*, Tom I. Città del Vaticano: Biblioteca apostolica Vaticana.
- Lațchici, 2014: M. Lațchici, *Graiul din Lupac în contextul raporturilor lingvistice (sud)slavo/române [Говор Лупака у контексту (јужно)словенско-румунских лингвистичких односа]*, București: Editura Universității din București (188 стр.).
- Manea-Grgin, 2004: С. Manea-Grgin, Prilog poznavanju vjerske povijesti karaševskih Hrvata u ranom novom vijeku. [Zagreb]: *Povijesni prilozi*, god. 23, broj 27, стр. 57-70.
- Олујић, 2009: I. Олујић, Problem srednjeg roda u govoru Hrvata iz Karaševa. Zagreb: *Lahor: časopis za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik* 2 (8), 155-169. <https://hrcak.srce.hr/52608>
- Petrovici, 1935: E. Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*. București: Universitatea Regele Ferdinand I, Biblioteca Dacoromaniei condusă de Sextil Pușcariu, nr. 8, Monitorul oficial și imprimăriile statului, Imprimeria Națională.

- Radan, Uskatu, 2022: M. N. Radan, M-R. Uskatu, O karaševskoj antroponimiji iz XVI veka. Temišvar – Niš: *Ishodišta / Originations*, br. 8, Editura Universităţii de Vest • Izdavački centar Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, str. 235-264.
- Tomić, M. (1972). Antroponimija Karaševaca. Novi Sad: Poseban otisak iz *Zbornika za filologiju i lingvistiku*, XV/2, стр. 213–227.
- Uscatu, 2014: M-R. Radan Uscatu, *Botezul, nunta și funeraliile la carașoveni* [Крштење, свадба и погребни обреди у Карашевца]. Timișoara: Editura Universităţii de Vest.
- Zach, 1979: K. Zach, *Die bosnische Franziskanermission des 17. Jahrhunderts im südöstlichen Niederungarn. Aspekte ethnisch-konfessioneller in der Siedlungsgeschichte Niederungarns* [Мисија босанских фрањеваца у југоисточном делу Доње Угарске у XVII веку. Етничко-конфесионални аспекти у Доњој Угарској], 13. München: Dr. Rudolf Trofenik.

Речници

- РСХКЈ [1-6]: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Друго фототипско издање. Нови Сад (• Загреб): књ. 1-6, Матица српска (• Матица хрватска), 1967–1976.
- РСХКНЈ [1-21]: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за (српскохрватски) српски језик, књ. 1–22, 1959–2019.

Интернет извори

- Попис Румунија: <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive-characteristici-etno-culturale-demografice/>

Скраћенице

арх. – архаизам	л. зам. – лична заменица
дем. – деминутив	м. – мушки род
дијал. – дијалекатски	мн. – множина
заст. – застарело	оКГ – остали карашевски говори
ж. – женски род	псл. – палеословенски језик
им. – именица	рум. – румунски језик
јд. – једнина	рус. – руски језик
КГ – карашевски говори	с. – средњи род
л. – лице	стсл. – старословенски језик

Скраћенице за карашевска насеља

В – Вóдник (Vódnic)

Ј – Јáбалч'е (Iabálcea)

К – Карáшево (Caráşova)

Кл – Клокóтич' (Clócotici)

Л – Лúпак (Lúpac)

Н – Нéрмиђ' (Nérmet)

Р – Рáвник (Ráfnic)

Mihai N. Radan

Miliana-Radmila Uscatu

ON ARCHAIC FEATURES AND CERTAIN INNOVATIONS OF NOUNS AND ADJECTIVES IN CARASHOVEAN IDIOMS

Summary

It is a fact that Carashovean (Caráşova) idioms are among the most archaic Serbian Ekavian idioms, displaying numerous specific features, some of which cannot be encountered in any other Serbian idiom. This paper presents and analyses some archaic endings and some inovative features of noun and adjective phrase elements in Carashovean idioms, with the aim of confirming old and reaching new conclusions about the genesis and evolution in time of these idioms on the fringe of the Serbian ethnolinguistic area.

Key words: Caráşova and its inhabitants, the Romanian Banat, Caráşova idioms, morphological features, the genesis and evolution of Caráşova idioms